

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У ШКОЛЯРІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Статтю присвячено висвітленню проблем особливостей виховання моральних цінностей у школярів підліткового віку. Акцентована увага на ролі сімейного та шкільного виховання у формуванні духовно-моральної особистості.

Ключові слова: виховання, моральні цінності, християнська мораль, школярі підліткового віку, сімейне виховання, школа як соціальна інституція.

Постановка проблеми та її значення. За останній час кардинально змінилося людське суспільство, змінилися його моральні устої. Наразі у такі перехідні періоди найбільшою проблемою є формування моральних цінностей. У процесі складних політичних і соціально-економічних перетворень Україна зіткнулася з низкою проблем, обумовлених деградацією суспільної моралі, а саме: пріоритетом матеріальних цінностей і девальвацією духовних, браком милосердя і взаємоповаги, проявом байдужості й агресивності, культу грошей, сили й влади у стосунках між людьми.

Найбільш вразливою верствою населення у часи кардинальних змін є підростаюче покоління, виховання якого здійснюється у соціальних інституціях: сім'я, освітньо-виховні заклади. Соціальні труднощі й прорахунки в моральному вихованні стали причиною розвитку певних негативних явищ у молодіжному середовищі: наркоманії, алкоголізму, статевої деморалізації, злочинності тощо.

Зазначені проблеми дають можливість підтверджувати те, що поряд із визначеними державою напрямками і формами виховання підростаючого покоління важливим постає питання відродження християнської моралі у суспільстві і збільшення ролі громадських організацій, церкви, які можуть доповнити, або частково взяти на себе виконання певного функціоналу виховної діяльності.

Саме спрямування виховання у напрямі розвитку християнської моралі зможе перетворити ціннісні аспекти наявних у дітей образів в індивідуальні і особистісні надбання, співзвучні реформаціям у суспільстві.

Метою статті є висвітлення проблем особливостей виховання загальнолюдських цінностей та моралі у школярів підліткового віку у провідних соціальних інституціях, якими є сім'я та школа.

Результати теоретичного дослідження. Аналіз наукової літератури свідчить про наявність педагогічних праць щодо проблеми розвитку суспільства і трансформації цінностей (Г. Косуха, Л. Чупрій, А. Ткачук, О. Вітенко); вивчення розвитку і виховання особистості (В. Брунов, Ю. Смаковський, Є. Дехтяр, Я. Гаць, В. Старцева). Наукові дослідження, присвячені проблемам формування моральних якостей і аспектам соціально – морального виховання в цілому були порушені й відображені в працях: Н. Болдирева, М. Бородіна, В. Беляєва, Т. Петракова, В. Сластеніна та інших. Проблема соціально – морального виховання описана в статтях таких авторів як: Е. Смирнова, В. Холмагорова, В. Слободчикова, Г. Шувалова, Н. Нефедова та інших. У різний час педагогічний аспект виховання моральних цінностей порушувалося в дослідженнях В. Андрєєва, Е. Бондаревської, З. Васильєвої, В. Караковського, А. Макаренка, К. Ушинського та інших. Процес виховання моральних цінностей у сімейному і шкільному оточенні, середовищі описані у працях Л. Виготського, Л. Божович, С. Холла та інших.

Виховання моральних цінностей відбувається протягом усього життя людини, однак найбільш сензитивним періодом у вихованні цінностей є підлітковий вік, який традиційно вважається найважчим у вихованні відношенні. У самому слові "виховання" закладений високий і потаємний зміст. Виховувати означає "живити духовно". Найбільша кількість дітей з так званої "шкільною дезадаптацією" припадає на середню школу (5-9-ті класи) [6, с.98].

У численних дослідженнях підліткового періоду підкреслюється його критичний, перехідний характер. В цей час ламається і перебудовується ставлення дитини до самої себе, до оточуючих і до світу в цілому. Саме в цей період важливіше за все формувати особистість дитини і сприйняття духовної культури.

Відчуження людини від справжньої духовної культури, національних коренів і традицій, від віри, призвело до кризи суспільної свідомості, особливо у дітей, які потрапили у складні життєві обставини.

У підлітковому віці людина формується як суспільна істота, у неї розвиваються інтелект, уміння аналізувати й узагальнювати навколишні явища, здатність передбачати можливі наслідки своїх вчинків; виробляються вольові якості: наполегливість, цілеспрямованість, самоконтроль, активність, ініціатива; формується самосвідомість, почуття власної гідності, прагнення до самостійності. Саме в цьому віці

дитина починає осмислено стикатися з такими проблемами, які є в суспільстві, як загальне зниження рівня життя, зростання злочинності, зубожіння населення, наркоманія, СНІД. Серед проблем, що стосуються забезпечення здорового способу життя: стан довкілля, екологія, низький рівень медичного обслуговування, недостатні можливості для занять фізичною культурою та спортом, алкоголізм, паління, низький рівень поінформованості про здоровий спосіб життя.

Підліток проходить через багато проблем, які властиві цьому віку, і з часом, коли почуття молоді людини врівноважуються, самі собою вирішуються. Серед цих проблем є вельми серйозні, які багато підлітків часто не в змозі подолати. Невдачі можуть привести до розпачу і депресії.

Причиною невдач для підлітків можуть бути: погане матеріальне становище, неможливість вступу до вузу (можуть привести до фрустрації, розпачу, вчинення злочину); холодні стосунки з родиною (призводять до виникнення почуття незахищеності і самотності); безладні статеві зв'язки, вживання алкоголю і наркотиків (призводять до залежності, сексуальної стурбованості, спустошеності, відчаю). До основних проблем старшокласників можна віднести: занижену самооцінку; запальність; нетовариськість; конформізм; вживання наркотичних речовин [11].

Оскільки особисті якості особистості формуються в процесі діяльності, є підстави припускати, що підлітки з низьким моральним обличчям формуються в результаті негативного досвіду, інакше кажучи, що сила моральних почуттів – докорів сумління, сорому, каяття – знаходиться в протилежній залежності від частоти повторення асоціальних вчинків.

Основоположне значення для формування духовно-моральної особистості має виховання в родині. На думку В.А. Сухомлинського головним сенсом і метою сімейного життя є виховання дітей. Взаємини чоловіка і дружини, батька і матері виступають головною школою виховання дітей. Сім'я – головний помічник, як в професійному, так і в особистісному становленні. У сім'ї закладається фундамент особистості зростаючої людини, і в ній же відбувається її розвиток і становлення як громадянина. Темпи і характер розвитку суспільства безпосереднім чином залежать від виховної функції сім'ї, її мотиваційно-вольової сфери, життєвих пріоритетів, моральних переконань, моральних норм і духовних цінностей членів сім'ї. Тому виховання людини, формування властивостей духовно-розвинутої особистості, любові до своєї країни, потреби творити і удосконалюватися є найважливішою умовою успішного функціонування сім'ї, як провідної соціальної інституції [4].

Важливою умовою виховання дітей у сім'ї є авторитет батьків. Любов до батьків і повага до них, визнання їх авторитету далеко не завжди збігаються. Руйнує авторитет найчастіше використання батьками подвійної моралі: однієї – для оточуючих, іншої – для "повсякденного користування" в побуті, в сімейному житті. Але дитина шкільного віку спостерігає батьків частіше саме в повсякденному житті і не може не помічати, що батьки іноді дозволяють собі те, за що засуджують інших. Руйнує авторитет батьків і впевненість, що діти не мають права критикувати їх вчинки, їх вказівки не обговорюються і повинні беззаперечно виконуватися, що дітей вони карають тільки справедливо. В дійсності авторитет батька і матері тільки підвищиться, якщо у них вистачить мужності зізнатися у своїй помилці і неправоті. Така поведінка дорослих доводить їх дійсну повагу до дитини і викликає з її боку таку ж повагу. Чесність, справедливість, щирість у стосунках з оточуючими людьми і власними дітьми – ось основа батьківського авторитету [1].

Діти, які виростили у дитячих будинках, які не знають любові та піклування батьків, захисту батька, не можуть мати пошани до батьків, людей зрілого віку. Вони не готові до створення сім'ї, тому що у них не було правильної моделі і не мають виховних можливостей формування у власних дітей моральних норм і духовних цінностей [3].

Іншим, найбільш впливовим інститутом соціального виховання є загальноосвітній навчальний заклад. Школа має унікальні можливості для цілеспрямованого впливу на особистість. Світ моралі зачіпає глибинні основи людського існування, він досить тонкий і інтимний. Тому можна сказати що участь педагогів і вихователів у формуванні моральної культури особистості є провідною і домінуючою. У підлітковий період здійснюється перехід від свідомості до самосвідомості. Тому виникає завдання такої цілісної організації освітнього простору, який створював би умови для наповнення внутрішнього світу підлітка ціннісним змістом. Особлива роль в його вирішенні належить духовно-моральному вихованню, спрямованому на формування емоційно-мотиваційної сфери особистості. [5].

Моральне виховання необхідно здійснювати в умовах сучасної школи. Моральність – усвідомлення, прийняття і виконання позитивних духовних і душевних якостей. Моральне виховання – це систематичне формування у дитини знань про моральне і аморальне, про добро і зло, про хороше і погане, допомога в емоційному переживанні моральних цінностей, щоб ті стали особистісно значущими для вихованця [10].

Безперечно, що дитина шкільного віку найбільш сприйнятлива до морального розвитку і виховання. А от недоліки цього розвитку і виховання важко заповнити в наступні роки. Пережите і засвоєне в дитинстві відрізняється великою психологічною стійкістю.

Під час релігійного буму кінця 1980-х – початку 1990-х багатьом людям здавалося, що повернення до християнських цінностей допоможе у вирішенні всіх соціальних проблем пострадянського періоду,

але ніхто не розумів, як на цих цінностях можна побудувати шкільну освіту. Почалися серйозні дискусії на тему прийнятності релігійного навчання в загальноосвітніх школах. В Україні вже два десятиліття триває суперечка між світськими і християнськими викладачами, державними чиновниками та громадянами. Всі визнають необхідність моральної освіти, але постають питання національної ідентичності, місця релігії в суспільному житті, а також питання захисту дитинства. Більш організовані ініціативи з викладання релігійної етики робилися в західних областях: Львівській, Тернопільській та Івано-Франківській. В 1992 році були розпочаті факультативні експериментальні шкільні курси з християнської етики, в яких особливим чином підкреслювалася роль християнства в українській історії та культурі [9].

Однією із спроб, яку наша держава розпочала на шляху до відродження духовно-морального здоров'я підростаючого покоління, було запровадження навчального предмету "Етика". Відповідальні працівники Міністерства освіти і науки стверджують про неможливість введення такого навчального предмету, як "Християнська етика" в Україні через багато національностей та поліконфесійність і таким чином створюється штучне напруження навколо цих питань [8].

Проте у деяких школах України започаткували курс "Християнська етика в українській культурі". До введення курсу "Християнська етика в українській культурі" вчителів підштовхнули проблеми зміни цінностей та зниження моральності серед учнівської молоді [7].

Християнство є завершеною цілісною системою поглядів, дотримання яких дозволяє достойно прожити і один день, і все життя. Християнська етика втілює у собі те найбагатіше, що має бути властиве душі, серцю, думкам і вчинкам кожної порядної людини. Тому оволодіння учнями основами християнської моралі й етики в стінах школи й удома аж ніяк не суперечить принципу світськості нашої країни. На важкій дорозі життя людина завжди опиняється перед вибором, часом долає себе, а часом падає на цьому шляху, піднімається і йде далі. І сутність виховання полягає в тому, щоб людина, від природи добра і зла водночас, розвинула в собі прихильність до Добра, потребу йти дорогою Добра, робити щоденний вибір саме Добра.

Наголосимо, що пропонуваній курс "Християнська етика в українській культурі" є загально-освітнім і культурологічним. Уроки християнської етики мають освітньо-виховний характер, підкріплені прикладами, на які так багаті наші історія, література й культура. Як показує життєвий досвід, такий матеріал у духовному вихованні стає внутрішнім переконанням, спонукає до відповідних вчинків, дій. У підготовці курсу "Християнська етика в українській культурі" автори передбачали, що діти, які його вивчатимуть, можуть бути з сімей різних віросповідань чи взагалі невірних сімей. Враховували й те, що духовний досвід дітей і їхніх батьків може бути різним. Тому автори свідомо пішли на ряд обмежень у викладенні матеріалу, пов'язаних із врахуванням поліконфесійності дитячої й батьківської аудиторії. У процесі формування морального розвитку особи ефективнішими є активні форми й методи навчання (ситуаційно-рольові ігри, аналіз соціальних ситуацій морально-етичного характеру, інсценізації тощо), які дають можливість предметно, безпосередньо й емоційно залучатися до ситуації морального пошуку та морального вибору в ході вивчення навчального курсу "Християнська етика в українській культурі" [2].

Висновки. Таким чином зміна суспільного середовища, формування нових соціальних і суспільних взаємин, особливо активно вплинули на неповнолітніх. Змінилися їх цінності та ставлення до моральних устоїв суспільства. А відтак, особливу увагу необхідно приділити школі і сім'ї, як провідним соціальним інституціям. Особливо формуванню авторитету батьків та трансформації його на моральні якості дитини. Соціально-виховне середовище освітнього закладу бажано було б підсилити такими навчальними дисциплінами, завданням яких є безпосереднє формування духовно-моральних якостей школярів.

Використані джерела

1. Склюева О. С. Взаимосвязь семьи и школы в воспитании детей младшего школьного возраста [Электронный ресурс] – Режим доступа к сайту: <http://www.prodenka.org/klassnomu-rukovoditeliu-publikacii/vzaimosviaz-semi-i-shkoly-v-vospitanii-detei-mladshego-shkolnogo-vozrasta.html>
2. Християнська етика в українській культурі [Електронний ресурс] – Режим доступа к сайту: <https://sites.google.com/site/hristianskaetikanavolini/poll>
3. Аделаджа С. Почтение – путь к величию. / С. Аделаджа, О. Быкова. – К. : Издательство старт, 2013. – 112 с.
4. Зелинский К. Духовно-нравственное воспитание в школе: возможности и ограничения / К. Зелинский // Народное образование. – 2008. – № 1. – С. 213–219.
5. Чигирь А. А. Нравственное воспитание подростков в современной школе / А.А. Чигирь // Студенческая наука как фактор личностного и развития будущего специалиста. – Минск, 2006. – С. 53–55.
6. Кульневич С. В. Педагогика личности / С. В. Кульневич. – 3-е изд. – Ч. 1; Стратегия и тактика личностного воспитания. – Воронеж, 1997. – 184 с.

7. Дорофеева О. Христианская этика: новая жизнь украинской школы [Электронный ресурс] – Режим доступа к сайту: <http://prochurch.info/index.php/news/more/16207>
8. Комиссия по вопросам школьничества Киево-Галицкой Митрополии УГКЦО о введении преподавания предмета "Христианская этика" в украинских школах [Электронный ресурс] – Режим доступа к сайту: <http://www.katolik.ru/mir/1016-archive/72150-st4130.html>
9. Мэри Рабер Просто христианство: преподавание этики в украинских средних школах ВОСТОК-ЗАПАД Вестник Служений и Церквей Осень 2011 Том 19, № 4 [Электронный ресурс] – Режим доступа к сайту: <http://www.eastwestreport.org/55-russian/1-r19-4/438-2013-11-30-07-43-32>
10. Шувалова Г.Е. Статья "Духовно – нравственное воспитание подростков" 17.03.2012 г. [Электронный ресурс] – Режим доступа к сайту: <http://do.gendocs.ru/docs/index-111832.html>.
11. Проблемы молодёжи. Проблема подростка. [Электронный ресурс] – Режим доступа к сайту: <http://ped-kopilka.ru/klasnomu-rukovoditelyu/problemy-molodezhi-problemy-podrostka.html>

Lopatina A.

FEATURES NURTURE MORAL VALUES IN STUDENTS ADOLESCENCE

Recently radically changed human society changed its moral principles. Currently, the following transitional periods biggest problem is the formation of moral values. During the complex political, social and economic transformations Ukraine faced a number of problems caused by the degradation of public morality, namely: the priority of wealth and spiritual devaluation, lack of charity and mutual respect, a manifestation of indifference and aggression, worship money, power and power in relationships. The most vulnerable in times of radical change is the younger generation, education is carried out in social institutions: family, education – educational institutions.

The aim of the paper is to highlight the problems of education features of human values and morals in adolescent students in major social institutions, which are the family and the school.

Fundamental to the formation of spiritual and moral personality upbringing in a family. Family – a top aide, both in professional and in personal development. The family laid the foundation of a growing individual rights, and it also is its growth and development as a citizen. An important condition for raising children in a family is the authority of parents.

Another, the most influential institution of social education is general education. The school has a unique opportunity for targeted influence on personality. Therefore we can say that the participation of teachers and educators in shaping moral culture the individual is a leading and dominant.

So with the change of social environment, the formation of new social and community relations, particularly affected minors. Changed their values and moral foundations of society. Particular attention should be paid to the school and the family as distinct institutions. Especially the formation of the authority of parents and transforming it to the moral character of the child. Social and educational environment educational institution would be desirable to strengthen those academic disciplines, whose task is directly formation of spiritual and moral character of students.

Key words: *education, moral values, Christian morality, students adolescence, family education, school as a social institution.*

Стаття надійшла до редакції 31.10.2014